

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

İslâm Kùltürü Araştırmaları 2

Ignaz Goldziher, çev. Mehmed Said Hatiboğlu ve Cihat Tunç

Ankara: Otto, 2019, 560 sayfa.

Bu yazıda Ignaz Goldziher'in (ö. 1921) *Muhammedanische Studien* adlı eserinin ikinci cildi 2019 yılında yayımlanan Türkçe çevirisinden hareketle değerlendirilecektir. İslâmî ilimler sahasında bilhassa hadis alanında Batı'daki otoritesi kabul edilen Goldziher'in Arapça kaynaklara son derece vakıf olduğu yaygın bir kanaattir. Goldziher oryantalizmin XIX. yüzyıldaki en önemli isimlerinden biri haline gelmiş ve Batı dünyasında hadis çalışmalarının âdeta temelini oluşturacak fikirler ortaya atmıştır. Yapmış olduğu çalışmalarla bu alanda otorite kabul edilmiş ve değerlendirmeleri bilhassa oryantalistler arasında esas kabul edilmiştir. Ondan yapılan nakiller, ileri sürülen görüşlerin ve iddiaların delilleri olarak gösterilmiştir. Goldziher, kimi zaman diğer oryantalistlere muhalif değerlendirmelerde bulunmuşsa da çoğu kez önyargı ve fazlaca şüpheli bir yaklaşım sergilemiştir.

Goldziher, İslâm kùltürünü en temelden başlayarak ele aldığı iki ciltlik eserinin ikinci cildinde hadisle ilgili olan görüşlerini bir arada dile getirmiştir. Bu yazıda, söz konusu cilt; Goldziher'in hadislerle ilgili temel görüşleri, hadislerin yazıya geçirilmesi hakkındaki iddiaları, düşünce sistemi ve metodolojisi, hadis literatürü hakkındaki kanaatleri, kaynak kullanımı açısından değerlendirilecek ve son olarak genel bir değerlendirme de yapılacaktır.

Goldziher'in sekiz yaşında başladığı Talmud, İbrance dil bilgisi ve Yahudi din felsefesi dersleri Almanya'ya gönderildiği tarihe kadar devam etmiştir. Kendi ifadesine göre ahlâkî ve ilmî araştırmalarının esasını bu dönemde oluşturmuş, her şeyi Kutsal Kitap noktazarından görmeyi bu devirde öğrenmiş ve bu dönemde edindiği ideallere ömür boyu sadık kalmıştır.¹ Onun bu açıklamasından İslâm dinine ve hadislere de bu şekilde yaklaştığı

1 Mehmet Said Hatiboğlu ve Tahsin Görgün, "Ignaz Goldziher", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 14: 102.

anlaşılmaktadır. Goldziher araştırmaları sırasında İslâm'dan bahsederken sadece İslâm dinini kastetmemekte, bu kavramı yerine göre İslâm toplumunu ve İslâm kültürünü ifade etmek için de kullanmaktadır. Hayatı boyunca vatanının ve dininin kendisine yol gösterdiğini, “Samimi katı bir Yahudi” olduğunu ifade eden Goldziher, İslâmiyet’i “Mekke’nin Yahudileştirilmiş dinî âdetleri” olarak görmüş ve onun bu bakışı bütün çalışmalarını yönlendirmiştir.²

Goldziher, İslâm kültür ve medeniyetinin, değişik kültür ve medeniyetlerden ödünç almalarla ortaya çıktığını savunmaktadır. Dolayısıyla bu düşünce onu, İslâm tarihinin belgeleri olan hadislerde gördüğü her şeyin kökünü diğer kültürlerde arama yoluna sevk etmiştir.³ O, metodoloji olarak tarihî tenkit ve metin tenkidi metodunu sık sık kullanmıştır. Tarihî tenkit yöntemiyle yapmak istediği her rivayetin onu aktaran kişinin zihin dünyasından ve aktarım becerisinden etkilenebileceğini vurgulamaktır. Her rivayetin bir arka planı olduğunu ve her râvinin rivayete kendinden bir şeyler kattığını söylemiştir (s. 244). Hadislerin tarihini belirleme çabası içinde olan Goldziher, hadislerin senetleriyle neredeyse hiç ilgilenmemiş ve metin tenkidi yöntemiyle hadislerin ortaya çıktığı ilk tarihi belirleme yoluna gitmiştir. Ayrıca kendi kafasındaki şablona uymayan hadisleri kolay bir şekilde devre dışı bırakmıştır.

Bir hadisin hangi kaynaktan geçtiğinden veya hangi isnad ile nakledildiğinden çok içeriğinden hareketle hadisin menşeyini tespit yoluna giden Goldziher’e göre hadisler, Medine menşelidir ve buradan İslâm’ın en uzak beldelerine yayılmıştır. Bununla beraber hadislerin büyük kısmının eyaletlerde kendiliğinden vücut bulduğunu söylemiş ve isnadların daha sonradan uydurulduğu kanaatini dile getirmiştir. Yine ona göre mahalli bir görüşü desteklemek için de eyaletlerde hadisler uydurulmuştur (s. 243). Hadislerin bölgelerde uydurulmasıyla kastedilen ise hadislerin bölgesel ihtiyaçları karşılamak için o bölgenin ilâhiyatçıları tarafından boşlukları doldurmak amacıyla ya da oluşan yeni problemlere temel oluşturmak amacıyla uydurulduğu ve daha sonradan Hz. Peygamber’e isnad edildiğidir. Nitekim Goldziher’in hadislerin daha sonradan uydurulduğu konusunu bir hakikat kabul ettiği rivayetleri zikretmeden önce görülen “Peygamber’e şöyle söylettirilmiş” ya da “Doğal olarak bu soruya Muhammed şöyle cevap verecekti.” (s. 18-19). şeklindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Goldziher, hadislerin uydurma olduğunu söylemekle hadislerin kıymetini düşürmeyi amaçlamamaktadır. Bilâkis hadislerin İslâm’ın gelişim seyrini ortaya koyma konusunda paha biçilmez kaynaklar ve deliller olduğuna inanmaktadır. Ona göre hadisler, Peygamber’e ait olmaktan çok sonraki nesillerin yaşam tarzının hadis biçimine sokularak aktarılmasıdır. Netice olarak da hadisleri Peygamber ve sonrasında yaşayan insanların hayatlarını daha iyi anlayabilmenin

2 Hatiboğlu ve Görgün, “Ignaz Goldziher”, 105.

3 Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2019, 280.

en önemli aracı olarak kabul etmiştir.

Goldziher, bölgelerde oluşturulan (uydurulan) hadislerin, yeterli olmadığı durumlarda, bir bölgenin ilâhiyatçılarının kendi eksikliklerini gidermek ve diğer ülkelerde neşredilmiş hadisleri elde etmek amacıyla son derece uzun hadis yolculuklarına (rihle) çıktıkları kanaatindedir. Bu seyahatlerin neticesinde ilâhiyatçılar, tamamen bir bölgeye has rivayetleri, müşterek ve gittikçe tek şekil alan bir çerçeveye sokmayı başarmışlardır. Yine ona göre, bunlar yapılmıyaydı hadis mecmualarının oluşması mümkün olmazdı ve İslâm'da tek tip bir sünnetten bahsedilemezdi. Ancak yapılan bu çalışmalar tek tip sünnet taslağının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (s. 243-247). Ayrıca Goldziher, rihlelerde göze alınan tehlikeleri ve yapılan fedakârlıkları gıpta ederek anlatmayı da ihmal etmez. Öte taraftan “Birçok kişinin sadece para için yaptığına ve elinde herkeste olmayan rivayetlerin varlığıyla ön plana çıkmak isteyen kişilerin, hadislerin muhtevalarına bakmaksızın ellerindeki rivayetleri para karşılığında rivayet etmişlerdir.” demektedir. Hadis öğretiminin profesyoneller eliyle bir ekme kapısı olduğunu savunmuş ve talepler arttıkça hadisleri almak için sıraya giren insanların altınlar dökmeye başladığını öne sürmüştür. Netice olarak da uydurmaların arttığını ve önü alınmaz hale geldiğini iddia etmiştir (s. 251). Hadis uydurma faaliyetlerinin artışı hakkında haklılık payı olsa da kaynaklarda ulemânın çabaları neticesinde hadislerin birçoğunun uydurmalardan temizlendiğini gösterir bilgilere yer vermemesi onun yanlı tavrını ortaya koymaktadır. Kitabın başından beri yapmış olduğu gibi münferiden yapılan hataları umuma teşmil etmiştir.

Hadisler her ne kadar ilk dönemlerde şifahi olarak nakledilse de yazıya geçirilmediği söylemi Goldziher'e göre gerçeği yansıtmamaktadır. Zira o kendisinden önceki oryantalistlerin söylemlerine muhalif olarak, hadislerin bir kısmının ilk dönemlerde yazılı hale getirildiğini ve sahâbeye nispet edilen sahifelerin tarihî değeri ne olursa olsun, hadislerin yazımının henüz hicri I. yüzyılda başladığının kesin olduğuna şu sözleriyle işaret etmiştir: “... Peygamber, Kur'an'dan ayrı bazı şer'i hükümleri bizzat yazdırtmış ve diğer taraftan, Peygamber'in Kur'an dışı sözlerinin yazımına pek erken dönemden başlanmıştır.” (s. 268). Bir sonraki sayfada ise yazım işleminin kesin olduğuna ve şüphe götürmez bir kabule dayandığını “Hadis kitabının, ilk asırdan itibaren, hiçbir itiraza uğramadan vücut bulduğunu kabul etmekten artık kaçınamayız.” sözleri ile ifade etmektedir. Tabi bu yazma işlemi kabul etmekle birlikte daha önce de bahsedildiği gibi bunların önemli bir kısmının uydurma olduğunda şüphe etmemiş ve sırf para karşılığında, rivayet etmek için kontrolsüzce uydurulduğunda ısrar etmiştir (s. 251).

Hadislerin yazımında farklı bir görüş daha ortaya koymakta ve birbiriyle çelişen iki rivayeti delil göstererek hadislerin uydurulduğuna dair bir mesnet

hazırlamaktadır. Hadislerin yazımının yasaklanması ve serbest bırakılması rivayetlerini delil getirerek, bu hadislerin karşıt gruplar tarafından kendi davasını savunmak amacıyla uydurduklarını ifade etmiştir (s. 272). Daha sonra da Süfyan es-Sevri'nin (ö. 161/778) "Rivayet ettiklerimi harfi manada anlamayın, mana ile rivayeti kastediyorum..."⁴ ifadesinin ise hadis külliyyatının zaman içinde genişlemesine bir sebep saymış ve hadislerde uzun zaman harfî bir sadakate riayet edilmediğini söylemiştir (s. 276).

Goldziher, İslâm İmparatorluğu'nun ilk devresinde edebiyatın istikâmetini dinî unsurların belirlemediğini, İslâm'ın edebiyat tarihinin başlangıç noktasında -Kur'an hariç- dinî bir edebiyat değil de lâdinî bir edebiyat bulunduğu kanaatinde. Ayrıca o, Emevî devletini lâdinî olmakla suçlamış ve bu devletin eliyle dinî değil lâdinî bir edebiyatın gelişeceğini savunmuştur. Nitekim câhiliye devri şiirlerinin bu dönemde toplanmasını da buna delil olarak getirmiş ve onların daha çok tarihî malumatın toplanmasına önem verdiklerini dile getirmiştir (s. 279). Yine o, Arapların hikmetli sözlerini de yazıya geçirdiklerini ve hikmetli sözleri neredeyse hadisle eşdeğer tuttuklarına işaret etmektedir (s. 281).

Ona göre Emevîler döneminde siyer ve megâzî rivayetleri de oluşturulup edebiyat haline gelmiştir. Bu gelişmelerden sonra ona göre Abbasîler devrinde ilâhiyatçıların zamanı gelmiş ve dinî ilimler hâkim bir mevkie geldiğinde bu tarz eserlerin lâdinî ve lüzumsuz olduğu söylenip bunlardan yüz çevrilmiştir (s. 284). Goldziher, fıkıh edebiyatının hadis edebiyatından önce olduğu kanaatinde (s. 289). Tabi hadislerin ilk yüzyılda sahîfelere yazıldığını söyleyen Goldziher açısından bu, bir çelişki gibi görünse de buradan çıkarılabilecek sonuç, onun sahîfelerin literal manada birer eser olarak meydana getirildiklerini kabul etmediğidir. O, hadislerin tedvin hakkında birçok haberin ortaya çıktığını söylemiş ve İslâm uleması tarafından bir tarih belirleme ihtiyacından dolayı Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) döneminin gösterildiğini ifade etmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in tedvin emri ile ilgili rivayetin yalnızca *Muvatta*'nın Şeybânî rivayetinde yer almış olmasını şüpheyile karşılamaktadır. Devamında tedvinle ilgili kabul edilen zamanının ve halifenin sünnete bağlılığının bir masaldan ibaret olduğunu söylemiştir (s. 287). Aktarılanlardan anlaşılacağı üzere Goldziher, literatürün ilk örneklerini şiirler, megâziler ve fıkıh kitapları olarak kabul etmiştir. Eğer bu dönem için sistemli bir eserlerden bahsediliyorsa, bu eserlerin hadis mecmuaları değil de, zamanın ruhuna göre kaleme alınmış, hukukun çeşitli bâblarına göre tasnif edilmiş ilk tedvin denemeleri olan fıkıh kitapları olduklarını savunmaktadır (s. 291). Fıkıh kitaplarının içinde her ne kadar hadisler yer almış olsa da bunların tedvin amaçlı olmadığına işaret etmiştir.

Goldziher'in, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ı hakkında yaptığı

4 Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2013, 209.

değerlendirmeler son derece dikkat çekicidir. O, *Muvatta*'ı bir hadis mecmuası ya da bir hukuk mecellesi olarak görmemektedir. "Medine İslâm'ında kabul görmüş icmâ'a ve Medine'de câri olan Sünnete uygun şekilde kanun ve hukuku, açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. İcmâ ile Sünnet nazarından hareketle nazarı bir düstur ortaya koymaya çalışmakta ve çeşitli hallerde hukuk kaidesi olarak ele alınacak olanı tedvin etmiştir. Zira Mâlik, bazen hiç hadis aktarmamış ama Medine ehlinin sünnetini zikrederek âdeta kendi hadis ve fıkıh anlayışını ortaya koymuştur." ifadeleriyle bu eserin hadisten çok sünnete müteveccih bir eser olduğunu vurgulamıştır. Goldziher, İmam Mâlik'in sıradan bir hadis toplayıcısı olmadığını, tatbikat noktasında bunların bir müfessiri olduğunu da sözlerine eklemiştir (s. 293).

Tasnifle ilgili görüşlerine gelince, Goldziher, fetihlerle birlikte hadislerin yayılması ve problemlerin artmasıyla, hadislerin her bölgeden süratle ulemâ sınıfına aktığını, bu durumun da onları hadislerden istifadeyi daha kolay ve sistematik şekle getirmeye ittiğini söylemiştir. Goldziher, ilk musannef türü eserin Buhârî'ye (ö. 256/870) ait olduğunu dile getirmiştir (s. 318). İdeolojik hadis-rey çatışmasının olduğu bu dönemde hadislerle uğraşmanın dinî bir uğraş olduğuna işaret etmiştir. Goldziher, Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerine karşı gösterilen teveccüh ve ihtiramın onların eserlerinin şaşmaz doğruluklarıyla hiçbir ilgisinin olmadığını ve yapılan tetkikler neticesinde onların bu seviyeye çıkmadıklarını, bu eserlerin popülerlikleri sayesinde bu derece teveccüh görüp, telâkki bi'l-kabul ile şer'i otoritenin temelini teşkil ettiğini iddia etmiştir. Bu iddialara delil olarak ise *Sahihayn* hakkında oluşturulan tenkit edebiyatını göstermektedir (s. 347). Telâkki bi'l-kabul'ün ne zaman ortaya çıktığı hakkında ise net bir bilgi olmadığını söylemiştir (s. 354).

Goldziher'in kaynak kullanımına gelince, yaşadığı dönemde henüz incelenmemiş birçok yazma eseri taramış, bu eserlerde işine yarayabilecek hemen hemen bütün malzemeyi kullanmıştır. Bu faaliyetini, vermiş olduğu örneklerin kaynaklarına inerek ve hakkında değerlendirme yaptığı eserlere bakarak anlamak mümkündür (290, 293-295). Öte taraftan hadis değerlendirmelerinde kaynak kullanımına bakıldığında ise kendi düşünce şablonuna uyan rivayetleri sahih hadis kaynaklarından seçerek gösterdiği, uymayanları ise sahih olsalar dahi reddetmekte hiç tereddüt etmedi görülmektedir (s. 256, 276). Yine o, hadislerin senedlerine neredeyse ilgi göstermemiş ve içeriklerini dikkate alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunun neticesi olarak da kendi görüşünü destekleyecek rivayetlerin kaynak değerine riayet etmemiştir. Kimi zaman zayıf olarak kabul edilen hadisleri düşüncesini desteklemek amacıyla zikretmiş kimi zamansa şiiirlerden örnekler vererek düşüncesini bir zemine dayandırma yoluna gitmiştir (s. 22). Emevîler döneminden bahsederken kendi görüşlerine muvafakat etmesi amacıyla kendisinden bekleneceği üzere Şii eğilimli kaynaklara

başvurmuştur (s. 53-54).

Son olarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Goldziher, her ne kadar oryantalist bir yaklaşım sergileyip taraflı bir gözle İslâm'ı ve hadisleri incelese de, yeri geldiğinde Müslümanlardan, Müslüman âlimlerden övgüyle söz etmiştir. Yaptıkları rihleleri gıpta ile karşıladığını dile getirmiştir (s. 246). Tenkit faaliyetinin canlı ve parlak olması da onun dikkatini celb eden konulardan biri olmuştur (332). İslâm ulehasının yapmış olduğu cerh-ta'dil işlemindeki son derece titiz ve hassasiyetli yaklaşımlarından da övgüyle bahsetmeyi kendisine borç bilmiştir (s. 369). Yine bazı konularda son derece isabetli fikirler ortaya attığı ve son derece takdire şayan tespitlerde bulunduğu görülmektedir (s. 357, 359). Yeri geldiğinde yanlış görüşlerinden vazgeçmesiyle de bir ilim adamı profili çizmektedir. Öte taraftan hadislerin, Hz. Peygamber'e ait olmaktan çok sonraki nesillerin yaşantısının eseri olduğu şeklindeki temel tezi kitabının geneline etki etmiş birçok konuda yanlı bir tavır sergilemesine neden olmuştur.

Abdurrahman Sayılğan

(Doktora öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
a.sayilgann@gmail.com, orcid.org/ 0000-0003-3636-9865)